

Ewoud Kieft, Het plagiaat. De polemieek tussen Menno ter Braak en Anton van Duinkerken. Vantilt, Nijmegen 2006. 415 blz. ISBN 90 75697 96 1. Prijs: o 26,95

‘Het is in dezen tijd waardeloos, katholiek te zijn. Het is een farizeeërsgedaar, te gelooven, zooals een katholiek gelooft, het is kinderachtig en belachelijk tevens, het stempelt iemand tot een geestelijke curiositeit. [...] Wie immers denkt er aan, zich, op het gebied der levensbeschouwing zelf te meten met een katholiek? Men meet zich met hen, die partij geven, en niet met kreupelen, die zich op het critieke moment aan de strijd onttrekken en achter hun onzinnige (vooral niet: bovenzinnelijke!) geloofswaarheden retireeren!’ In De vrije bladen van oktober 1930 sprak Menno ter Braak heldere taal: liever ketters dan paaps. Toen hij het opstel ‘Waarom ketters?’ in 1931 opnam in de bundel *Man tegen man* voegde Ter Braak een voetnoot toe waarin hij zijn essay presenteerde als de inleiding tot een niet gerealiseerde bundel opstellen waarin het katholicisme ‘in zijn hedendaagsche vorm’ zou worden gefileerd. Van dat voornemen was hij teruggekomen, want een zo nadrukkelijke bundeling zou

de verkeerde indruk wekken ‘dat een bestrijding van het katholicisme voor den tegenwoordigen “ketter” een quaestie van levensnoodzakelijkheid zou zijn’. Wie zich verschuilt achter een versteende waarheid, plaatst zichzelf buiten de moderne tijd en is dus hoogstens te bestrijden als een curieuze pretentie. In ‘Het opium der vormen’ uit 1927 had Ter Braak zijn katholieke generatiegenoten al buiten het moderne speelveld geplaatst door hun geloof te ‘ontmaskeren’ als een afgeleefde vorm die in de moderne tijd geen kracht meer had en enkel nog geplagieerd kon worden. In 1930 was de zaak voor hem afgedaan. De kwestie lag niet zo eenvoudig als Ter Braak het zijn lezers wilde doen geloven. Dat bleek al uit het gegeven dat ‘Waarom ketters?’ toch de status kreeg van een proloog: in *Man tegen man* opende het de slotreeks van vijf opstellen over het hedendaags katholicisme. Toen deze bundel verscheen was Ter Braak verwikkeld geraakt in een polemieek die bijna een decennium zou duren en waarin hij een katholieke opponent tegenover zich kreeg die niet met enkele pennestreken gediskwalificeerd kon worden: Anton van Duinkerken. In beschouwingen en brieven bleef Ter Braak beweren

dat zijn kritiek op de katholieke jongeren en zijn dispuut met Van Duinkerken een hoogst onbeduidende aangelegenheid was. Dat beeld kon later gemakkelijk worden gereproduceerd door literatuurgeschiedschrijvers. De katholieke wereld van Anton van Duinkerken was na de Tweede Wereldoorlog immers voltooid verleden tijd. De recensies die hij tot eind 1952 bleef schrijven voor het dagblad *De Tijd* maakten soms pijnlijk duidelijk dat zijn rol als literair en cultureel opinieleider was uitgespeeld. De zelfbenoemde erfgenamen van Ter Braak legden daarentegen veelvuldig de nadruk op de relevantie en (post)moderniteit van deze nomadische denker. In invloedrijke literairhistorische beschouwingen van onder anderen H.A. Gomperts, J.J. Oversteegen en later Ton Anbeek treedt Van Duinkerken op als een onbeduidende figurant die geen zichtbare sporen heeft getrokken door het denken van Ter Braak. Ook diens biografie Léon Hanssen reproduceerde dit beeld van Ter Braak door aan Van Duinkerken hoogstens een bijrol toe te kennen.

In zijn omvangrijke boek *Het plagiaat* corrigeert historicus Ewoud Kieft dit beeld door de schijnwerpers te plaatsen op de tien jaar durende polemiek tussen Ter Braak en Van Duinkerken. Kieft schuwt de confrontatie met Hanssen – wiens omvangrijke en veelgeprezen biografie hij overigens ook veelvuldig als bron gebruikt – niet. Wat Hanssen en andere historiografen volgens Kieft onvoldoende hebben onderkend is de urgentie van het probleem waarmee Van Duinkerken Ter Braak confronteerde: dat zijn relativisme en taalscepsis hem naar een eind-

punt van het denken zouden voeren, naar een fundamenteel irrationalisme dat door zijn boezemvijand ‘praefasisme’ werd genoemd en waarmee geen effectief verzet kon worden geboden tegen bedreigende denkschema’s en ideologieën. Kieft laat goed zien dat de uitkomst van het debat in de jaren tussen de twee wereldoorlogen allerm minst vast lag, al leek Van Duinkerken – sprekend voor een grote parochie en vanuit een levensbeschouwing met een eeuwenoude traditie – de beste kansen te hebben. Waar Hanssen Van Duinkerken betekenis voor Ter Braak stellig onderschatte, daar lijkt Kieft deze betekenis enigszins te overschatten door alle denkbewegingen van Ter Braak met de polemieken te verbinden. Daar staat tegenover dat Kieft voor het eerst op basis van een extensieve documentatie overtuigend laat zien hoe de twee polemisten elkaar gebruikten als slijpsteen waaraan zij hun eigen opvattingen konden scherpen.

De polemiek begon met Van Duinkerken's offensieve boek *Hedendaagse ketterijen* uit 1929 en de bespreking van dit boek door Ter Braak en eindigde met het onvoltooide en postuum gepubliceerde satirische romanfragment ‘*Het plagiaat*’ dat Ter Braak tussen begin april en mei 1940 schreef en waarin hij zijn opponent neerzette als ‘de geboren en getogen conformist’ Xaverius Josephus Maria Janssens, hoofdredacteur van het katholieke dagblad *Onze Strijd*. Tussen het begin van de polemiek en de zelfgekozen dood van Ter Braak speelde zich een strijd af die door Kieft compositorisch als een tragedie in vijf bedrijven wordt gepresenteerd (ieder deel telt

drie hoofdstukken met uitzondering van deel 3 dat één hoofdstuk bevat: 'Démasqué', waarin E. du Perron op het toneel verschijnt), een tragedie waarin twee protagonisten met complexe karakters elkaar voortdurend trachtten te ontmaskeren: waar Ter Braak achter Van Duinkerken robuuste zekerheden een 'ketter' meende te kunnen blootleggen, daar liet Van Duinkerken op zijn beurt zien dat achter het masker van de nihilist een 'dominee' schuilde. Een 'Voorspel' van niet minder dan zeventig pagina's vertelt over de opkomst van een katholieke jongerencultuur in Nederland rond de centrale figuur van Pieter van der Meer de Walcheren – bekeerling en vertrouwen van Jacques Maritain – en de magnetiserende werking van deze katholieke voorhoedebeweging in de vroege jaren twintig. Na deze brede expositie wordt in het tweede deel, 'Strijd', de eerste fase van de polemiek beschreven: Ter Braak en Van Duinkerken baken hun positie in het moderne speelveld af door elkaars standpunten op houdbaarheid te toetsen in een poging deze te ontmaskeren. Een 'Omslag' in de polemiek tekende zich af in de jaren 1930-1933: Ter Braak sloot een polemisch pact met E. du Perron, die – niet belast met Hollandse ernst – aanzienlijk minder terughoudend polemiseerde en katholieke woordvoerders die hem antipathiek waren resoluut buiten het debat plaatste. In Du Perrons aanvallen ad hominem zag Van Duinkerken een vorm van cynisme waarop geen redelijk weer woord mogelijk was. Zijn pogingen een wig te drijven tussen de mannen van Forum bleven zonder gevolgen. Na

deze peripetie vond in de jaren 1933-1937 een 'Toenadering' plaats tussen de twee polemisten. De politieke radicalisering in Europa leidde tot een herijking van standpunten. Begin 1936 namen zowel Van Duinkerken als Ter Braak zitting in het anti-fascistische Comité van Waakzaamheid. Enkele maanden later zag Van Duinkerken zich genooddaakt uit het Comité te stappen op aandringen van aartsbisschop De Jong, die een samengaan van katholieken met communisten vreesde. Dat Van Duinkerken na diens vertrek uit het Comité nog de brochure Katholicisme en Nationaalsocialisme als Waakzaamheidsbrochure publiceerde, noemde ter Braak in een brief aan de ketterjager 'moedig en loyaal'. De toenadering was evenwel van korte duur. Ter Braaks waardering voor Henri Brunings Verworpen Christendom, dat blij gaf van een persoonlijk doorleefde worsteling met het geloof en waarin Van Duinkerken's stijl werd gediskwalificeerd als 'babbelziek christendom', zorgde voor een verwijdering die definitief zou blijken.

In een zorgvuldig gedocumenteerd verhaal maakt Kieft niet alleen de afgrond zichtbaar tussen Ter Braak en Van Duinkerken maar laat hij ook op overtuigende wijze zien wat de beide combattanten met elkaar gemeen hadden. Waar gepolemiseerd wordt is men het immers met elkaar eens, minstens over de inzet van de strijd. Zowel Ter Braak als Van Duinkerken waren geschoold in de dialectiek. Bij Ter Braak leidde het Hegeliaans gekleurde theologische modernisme uit zijn jeugd en zijn afkeer van het domineesland waar halfzachte predikanten alle meningsverschillen

in naam van de lieve vrede toedekten onder een mantel van vrome consensus tot een denken in antithesen. Zijn vorm was de paradox, zijn geloof dat in het autonome individu. Van Duinkerken dialectiek was daarentegen geworteld in de ontologie van het katholicisme. Hij had het seminarie weliswaar voortijdig verlaten (naar eigen zeggen als een diep verslagene), maar zijn denkstijl bleef geënt op de thomistische scholastiek. Zijn vorm was het syllogisme, zijn geloof dat van een gemeenschap in Christus. De confrontatie tussen Ter Braak en Van Duinkerken was in essentie die tussen een heraclitische relativist en een platoonse essentialist. Wat Van Duinkerken volgens Ter Braak ontbeerde was het vermogen om tegen zichzelf in te denken en zo in beweging te blijven. Dat vermogen herkende Ter Braak wel in de katholieke polemisten Gerard en Henri Bruning. Zij waren volgens hem door het vuur van de twijfel gegaan en hadden radicaal gebroken met de burgerlijke consensuscultuur. De militante en solitaire houding van Gerard Bruning – die na zijn vroege dood in 1926 gold als een icoon in de katholieke jongerenbeweging – maakte hem volgens Ter Braak tot een individualist die meer verwant was aan de ketters die hij bestreed dan aan ‘dát katholicisme, dat nauw gelieerd aan Vroom & Dreesmann, van droomen niets meer weet’. Wat Kieft laat zien is dat Henri Bruning Van Duinkerken op goeddeels dezelfde gronden afwees als Ter Braak: beiden verweten hem zijn collaboratie met de gevestigde orde en zijn aanpassing aan de burgerlijke cultuur van het georganiseerde katholicisme, dat

aanstuurde op numerieke expansie in plaats van op verdieping van persoonlijk doorleefde er varing.

Maar minstens zo interessant als de tegenstelling is de consonantie tussen Ter Braak en Van Duinkerken. In de strijdcultuur van het Interbellum vonden zij elkaar aanvankelijk in hun anti-burgerlijke moderniteitskritiek, hun verzet tegen het in hun ogen richtingloze humanisme en in hun kritiek op de autonomistische vormpoetica's die in en rond de Prisma-polemiek werden verdedigd maar die volgens de polemisten anno 1930 geen geldigheid meer hadden. Het literaire denken van zowel Ter Braak als Van Duinkerken draaide primair om standpunten. Waar de literatuurgeschiedenis veelal een beeld presenteert van het Interbellum als een periode van poëtische debatten ('Vorm of vent') en levensbeschouwelijke en politieke polarisatie, daar laat Kieft zien hoe sterk vooral in de jaren twintig ook het generatiebewustzijn was: het gevoel deel uit te maken van een nieuwe jeugd die na de apocalyps van 1914-1918 de literaire en culturele bakens drastisch zou verzetten. Dit generatiebewustzijn erodeerde weliswaar in de jaren dertig, maar het gevoel deel uit te maken van één cultuurperiode bleef minstens latent aanwezig.

Het plagiaat is een nauwgezette reconstructie van de krachtmeting tussen twee polemisten. Voor die reconstructie keerde Kieft terug naar de bronnen: de kranten, tijdschriften, bundels, boeken en (soms ongepubliceerde) brieven die het strijdperk zichtbaar maken. Wie de stukken uit de polemiek wil nalezen

vindt in de bijlage een chronologische opgave van bronteksten. Veel gebeurtenissen en teksten die Kieft behandelt zijn inmiddels bekend, maar nergens worden zij zo uitvoerig en in onderlinge samenhang besproken als in deze studie. Door de bronteksten in hun oorspronkelijke publicatiecontext te bestuderen maakt Kieft de institutionele ruimte zichtbaar waarbinnen de polemiek gevoerd werd. Maar *Het plagiaat* is meer dan een documentatie. Doordat Kieft de dieptestructuur van het denken van Ter Braak en Van Duinkerken analyseert en samenhangen duidt tussen het leven en werk van de beide hoofdrolspelers is het boek een waardevolle studie waarin inzichten met betrekking tot de Nederlandse cultuur van het Interbellum worden gecorrigeerd en verdiept.

Mathijs Sanders